

УДК 007: 304:655.34

Гриднева Л. М.,

канд. філол. наук, доц. кафедри видавничої справи та редагування
Видавничо-поліграфічного інституту, КПІ ім. Ігоря Сікорського, м. Київ, Україна

ЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ ТА РЕДАГУВАННЯ ПРІЗВИЩ

У статті здійснено спробу побороти необізнаність або байдужість редакторів до логічного аспекту редагування, на прикладі дотримання закону тотожності в написанні та під час перекладу прізвищ. Стаття містить аналіз значної кількості помилкових або спірних випадків перекладу, транслітерації прізвищ (на прикладі кількох наукових словників). Наголошується на потребі однозначного витлумачення лексичних одиниць, які нині різночитуються і відповідно — різно графічно фіксуються в науковій літературі.

Ключові слова: закон тотожності, омоніми, власні імена, прізвище, транскрипція.

Hridneva L.,

Ph. D. of philology, associated professor Publishing and Printing Institute National Technical University of Ukraine „Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv, Ukraine

LOGICAL ASPECT OF TRANSLATION AND EDITING OF THE PRETTY

In this article we try to overcome the editors' ignorance of the logical aspects of editing, for example, the law of identity in the writing and during the surnames translation. The article contains an analysis of a large number of false or controversial cases of translation, transliteration of surnames (on the example of several scientific dictionaries). It is emphasized on the need for unambiguous interpretation of lexical units, which are now varied and accordingly graphically fixed in scientific literature.

Key words: the law of identity, homonyms, proper names, surname, transcription.

Постановка проблеми. Професійна культура редактора неможлива без знань законів логіки. Виявлення логічних помилок у тексті; аналіз тексту щодо логіки побудови, логічна впорядкованість поєднання його елементів тощо є щоденними інструментами в роботі редактора. Водночас ґрунтовних досліджень щодо логічних помилок,

роботи з ними редакторів немає. У навчальних посібниках і монографіях лише поодинокі приклади помилок. Робіт із послідовного аналізу логічності викладу в текстах та відповідності логічним законам поки що немає. Є лише спроби привернути увагу до проблем [1]. Перша авторська розвідка логічного аналізу дипломних робіт студентів-редакторів [2] виявила байдужість до логічного аспекту редагування або необізнаність майбутніх редакторів.

Мета статті є спроба побороти необізнаність або байдужість редакторів до логічного аспекту редагування. Очевидність експлікації логічних помилок впливає з необхідності налаштувати редакторів на вивчення та безумовне дотримання логічних законів у професійній діяльності. За об'єкт нашого дослідження ми обрали термінологічні словники, зокрема Англо-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки) // English-Ukrainian-English Dictionary of Scientific language (Physics and related sciences) / (укладачі Ольга Кочерга, Євген Мейнарович) [3], Українсько-Англійсько-Німецько-Російський словник фізичної лексики [4]. За надзавдання маємо звернути увагу мовознавців та редакторів на потребу однозначного витлумачення певних лексичних одиниць, які нині різночитуються і відповідно — різно графічно фіксуються в науковій літературі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважається, що Аристотель сформулював більшість основних законів логіки [5, с. 90]. Якщо закон тотожності застосувати до царини творення тексту, то його можна сформулювати ще й так: «Якщо якась смислова одиниця (поняття або судження) ... відтворюється у цьому більш-менш довгому інтелектуальному процесі (у межах тексту, який розглядається як єдине ціле), то така одиниця повинна використовуватися одна й та сама, тобто як тотожна собі» [6, с. 123].

На жаль, маємо численні порушення цього закону на рівні функціонування термінів, синонімів, омонімів тощо. Наприклад, В. Свинцов звертає увагу на можливість помилкового розрізнення власних імен, пов'язаного із ономастичною синонімією: імена Аристотель і Стагирит означають одну людину у певному контексті (Аристотель родом із Стагир) [6, с. 125].

Несприйняття двох прізвищ одного англійського фізика є прикладом непоміченої ономастичної омонімії: «27 квітня 1999 року з промовою з приводу початку нового століття виступив один з авторитетних англійських фізиків того часу В. Томсон. За великі наукові заслуги він, як

і Е. Резерфорд, отримав від свого уряду титул лорда Кельвіна. Це ім'я походить від назви річки в рідному селі вченого. Так він увійшов в історію науки під двома прізвищами, що, до речі, послужило одного разу джерелом кумедного непорозуміння. Один фізик того часу якось із гнівом поскаржився колегам, що відкриття Томсона став приписувати собі... якийсь Кельвін» [7, с. 32].

Особливий різновид явища ономастичної омонімії часто буває результатом невпорядкованості в транскрипції іншомовних імен під час перекладу.

Академік А. Білецький зазначає: «Крім цілком зрозумілих труднощів із нашою термінологією, я часто перебував у нерішучості в передачі іномовних власних імен і назв. У цій галузі наші російські колеги мають перевагу перед нами, оскільки в них є давня традиція транскрипції давньогрецьких і латинських імен, хоч і дуже строката традиція з її непослідовністю. Як нам писати і вимовляти тепер такі назви: *Афіни*, *Фіви*, *Корінф*, згідно з російською традицією, чи *Атени*, *Теби*, *Коринт*, згідно з західноєвропейською традицією? Коли я перекладав «Історії» Геродота, мені було дано настанову писати всі такі назви та імена так, як вони передаються в підручниках для середніх загальноосвітніх шкіл. Однак ті назви та ймення, які там не зустрічаються, я передавав за власним розумінням, тобто якнайближче до науково встановленої вимови античних мов.

Традиція дореволюційних класичних гімназій наказує нам писати і вимовляти: *Г. Юлій Цезар*, *М. Туллій Цицерон*, *П. Овідій Назон* тощо, але я був би не від того, щоб ми писали й вимовляли: *Г. Юлій Кайсар*, *П. Овідій Насон*, *М. Тулій Кікєрон*. Прошу пробачення в прихильників гімназичної традиції! Можу запевнити їх у тому, що в цій книзі я був із поваги до них непослідовним у передачі таких імен» [8, с. 9].

Різноманітність (й написання) пояснюється часто співіснуванням фонетичних і графічних системи двох мов: вихідної мови та цільової, яка запозичує назву. Переклад може здійснюватися або за вимовою, або за написанням. Часто заважають традиції: наприклад, звикли говорити *Ейнштейн* замість *Айнштайн*. Через відсутність дифтонгів в українській мові іноді важко знайти точний фонетичний еквівалент: *William* перекладається як *Вільям* і *Уільям*; на одній сторінці газети можна побачити два різних варіанти одного прізвища: *Боуї* та *Бові*.

Відомий угорський математик Д. Пойа народився в Угорщині, працював у Швейцарії, Англії, Німеччині, США. В Угорщині його

записали *Дьєрдь Пойа*, в Німеччині його звали *Георг Поліа*, у США — *Джорж Пойя*. Крім того, він відомий ще як *Георг Полья*. У Словнику English-Ukrainian Dictionary: Physics, Mathematics, Chemistry Ecology [3] пропонується писати прізвище *Polya* як *Поя*, на відміну від уживаних раніше *Пойа*, *Поліа* чи *Полья*.

Згаданий вище словник містить величезну кількість власних імен, які мають різні написання (транскрипцію) у різних мовах. Іноді запропонований упорядниками словника український варіант прізвища, найбільш наближений до транскрипції, не відповідає узвичаєному написанню оригінального прізвища. Важко передбачити, як він буде сприйнятий фахівцями та чи легко ідентифікований, ототожнений із вихідним прізвищем.

Розбіжностей у написанні власних назв, які можуть загрожувати неправомірним ототожненням прізвищ різних осіб або невизнанням тотожними різних варіантів прізвищ, належних одній і тій самій особі, дуже багато. Наприклад:

- не збігаються голосні в запропонованому й узвичаєному варіантах (останній у прямих дужках): Adams Едемс [Адамс], Alford Олфорд [Ельффорд], Back Бек [Бак], Barnard Барнард [Бернард], Beilby Бейлбі [Білбі], Andrade Ендрейд [Андраде], Baxter Бекстер [Бакстер], Back Бек [Бак], Babbage Бебідж [Бebbедж], Bose Боуз [Бозе], Aristotle Аристотель [Арістотель], Bloembergen Блумберген [Бломберген], Drew Дру [Дрю];
- не зберігається кінцеві подвоєння приголосних та всередині прізвища: Beckmann Бекман [Бекманн], Boltzmann Больцман [Больцманн], Benioff Бенйоф [Бенйофф], Brinell Бринель [Бринелль], Bartlett Бартлет [Бартлетт], Bragg Брег [Брегг]; Bessel Бетель [Бессель], Betti Беті [Бетті], Cabibbo Кабібо [Кабіббо], Bonnet Боне [Бонне], Codazzi Кодаці [Кодацці], Arrhenius Ареніус [Ареніус], Allard Елард [Аллард], Appell Епел [Ап(п)ел(л)ь];
- плутанина з уже згадуваними дифтонгами й голосними: Breit Брайт [Брейт], Fahrenheit Фаренгайт [Фаренгейт], Feynman Файнмен [Фейнмен], Euler Ойлер [Ейлер], Freund Фройнд, Guillaume Гійом [Гіл(л)ьом], Guillemin Гіємен [Гюлемен]; Halley Гелі [Галлей];
- французьким прізвищам з прийменником *de* відповідають різні способи написання українською мовою: d'Alamber Даламбер [Д'Аламбер, д'Аламбер], deSitter, de Sitter де Ситер [де Ситтер],

de Gennes Дежен, де Жен, de Gua де Гуа, de Haas де Гаас, Demolvre, de Molvre (де) Муавр;

- твердий приголосний замінений на м'який: Bool Бул [Буль], Boyle Бойл, Бойль;
- невіршеність озвучування носових голосних: Coulomb Кулон;
- дзвінкий приголосний замість глухого або можливі обидва варіанти прізвища: Kaluza Калуза [Калуца], Hubble Габл [Хаббл], Hund Ганд [Гунд, Хунд], Finzi Фінзі [Фінці], Hamada Гамада [Хамата], Harang Гаранг [Харанг];
- проблема з приголосним «Н» не обмежується співвідношенням «х-г»; так, у наведених нижче прізвищах початковий приголосний «Н» іноді взагалі не береться до уваги: Number Амбер [Юбер], іноді демонструється звична для сучасного стану мови розбіжність між фонетичною та графічною формами перекладу прізвища: Hjelmslev Гельмслев (так пропонують О. Кочерга та Є. Мейнарович), [Єльмслєв] (так прийнято в лінгвістичній літературі); Hugoniot Югоніо (так пропонують О. Кочерга та Є. Мейнарович) [Гюгоніо] (так прийнято в науковій літературі); в останньому прикладі наведена узвичаєна форма з початковим приголосним «Г», а словник пропонує форму без «Г»; в передостанньому навпаки.

Звичайно, це може пояснюватися різним озвученням і написанням власних назв у різних мовах. Наприклад, передача звука «J» залежить від того, якого походження власна назва: у французьких прізвищах цей звук передається через «Ж» (Jansen = Жансін, Joliot-Curie = Жоліо-Кюрі), в англійських/американських прізвищах — через «Дж» (Jeger = Джегер, Johnson = Джонсон, Joule = Джул або більш звичне Джоуль); у німецьких — через «Й» (Joachimsthal = Йохімшталь, Jost = Йост); у західнослов'янських — через «Я» (Jahn = Ян, Jansky = Янкі або Янський); у скандинавських — через «Є» (Jensen = Єнсен або чомусь Ганс).

В Українсько-англійсько-німецько-російському словнику фізичної лексики [4] трапляються незвичні варіанти прізвищ: *Джавл* замість відомого кожному школяреві *Джоуль* або *Ляндав* замість *Ландау*.

Різні прізвища однієї особи (реальне прізвище й літературний або науковий псевдонім) можуть стати на заваді однозначному розумінню: Alhazen Альгазен [Ібн Аль-Гайтана]; Dodgson (Lewis Carrolle) Доджсон (Льюїс Керрол(л)), причому одне з них може бути зовсім не вживаним

і навіть забутим. Напевно, мало хто з мовознавців знає, що Олександр Христофорович Востоков — псевдонім Остенека [8, с. 85].

Комунікативні перешкоди при виборі варіанта прізвища можуть бути достатньо серйозними, якщо варіанти перекладу суттєво відрізняються один від одного, на що звернув увагу В. Свинцов. Пильності заслуговує редагування наукових збірників і колективних монографій, адже автори таких видань нерідко по-своєму перекладають одне й те саме власне ім'я.

Так, в одному з видань, прізвище англійського вченого *Hewell* у різних статтях було транскрибоване як *Хьюель*, *Уевель* і *Юель* (через недогляд редактора всі три варіанти потрапили в різні алфавітні рубрики покажчика імен, тим самим помилково реалізувавши існування трьох різних учених) [6, с. 126].

Також авторам і редакторам історичних текстів треба бути дуже уважними. Професор А. Білецький звернув увагу на різне прочитання давніх імен: «Ті з вас, хто бував у Санкт-Петербурзі, бачили на набережній Неви монументальних сфінксів фараона Аменхотепа III, батька знаменитого реформатора *Аменхотепа IV*, відомого під ім'ям *Ехнатон* (правильна вимова цього імені *Ехнейот*)» [8, с. 70]. У Словнику наукової мови, наприклад, омонімічне прізвище *Jordan* супроводжується інформацією, не зовсім коректною, про відповідну сферу занять (*Jordan* = Джордан (?), *Jordan* = Йордан (алгебра), *Jordan* = Йордан (теорема)).

Можна констатувати певні складності при перекладі прізвищ із достатньо близьких мов. Змішування української та російської мов в українській антропонімії, двомовність у діловодстві також є причиною різних написань прізвища однієї людини або членів однієї родини, що може спричинити серйозні клопоти зі звертанням до нотаріусів для встановлення родинних зв'язків та доведення тотожності особи самій собі.

Антропоніми, як і інші слова, повинні відповідати сучасним орфографічним нормам. Основні правила правопису українських прізвищ такі:

Літеру **и** слід писати: 1) у коренях слова, від якого походить прізвище, зокрема у прізвищах, утворених від імен та загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов; 2) у суфіксах: *-ич*, *-евич*, *-ович*, *-ик(а)*, *-ишин*, *-ил(о)*, *-ин(а)*, *-иц(я)*, *-ичк(о)*, *-иськ(о)*, *-ищ(е)*, *-их(а)*, *-инськ(ий)*, *-ицьк(ий)*; 3) у префіксі *при-*.

Літеру **і** слід писати: 1) у прізвищах, утворених від слів, де **і** чергується з **о** або **е**; 3) у прізвищах, де українському **і** відповідає російське **е** (на місці старого **ѣ**); 4) у суфіксі **-ій**; 5) у префіксі **під-**.

Мовознавці Л. Масенко, Л. Скрипник, Н. Дзядківська та ін. неодноразово писали про перекручення, спотворення українських прізвищ у документах. Аналіз реєстру студентів різних столичних навчальних закладів підтверджує хворобу українського антропомікону. Ще й досі значна кількість прізвищ, похідних від загальних назв або особових імен, мають звуки й графічну оболонку, подібну до російської. Наприклад, замінено форми українських коренів у таких прізвищах: Калініченко (замість Калиниченко — від *калина*), Смірнов (замість Смирнов — від *смирний*), Синіцина (замість Синицина — від *синиця*), Маліновська (замість Малиновська — від *малина*), Піляєв і Пільников (замість Пиляєв і Пильников — хоч від слова *пил*, хоч *пила*, *пилка*), Ківало (замість Кивало чи Кивайло, що є також назвою пташки плиски білої, очевидно пов'язаної з дієсловом *кивати*), Мирошніченко (замість Мірошніченко — від *мірошник*) та ін.

Патронімічні назви, тобто такі, що утворені від власних імен, містять часто-густо помилку в основі імен певно тому, що розглядаються як такі, що походять від російського імені, ніби аналогічного українського немає, наприклад, Архіпов (замість Архипов, бо *Архип*), Осіпова (замість Осипова, бо *Осип*), Євдокімов (замість Євдокимов, бо *Євдоким*), Кіриленко (замість Кириленко, бо *Кирило*), Нікіфоров (замість Никифоров, бо *Никифор*), також Мітрофанов, Демідов, Нікончук, Тітов, Казіміров і багато інших безграмотно написаних прізвищ.

Як у наведених вище прикладах, помилки в суфіксальній частині прізвищ найчастіше трапляються через заміну літери **и** на **і**: суфікс **-ич** замінений на **-іч** (*Кукліч*, *Кондратевіч* замість правильних *Куклич*, *Кондратевич*), суфікс **-ик** замінений на **-ік** у прізвищах *Сопік*, *Усік*, *Голік* (правильно *Сопик*, *Усик*, *Голик*), суфікс **-ин** на **-ін** у прізвищі *Сербіна*; останнє має водночас дві помилки: у суфіксі та флексії, бо за правилом, що стосується іменникових прізвищ, які означали національну належність, жіночі форми в називному відмінку ідентичні чоловічим і не відмінюються (*Яна Сербин*, *Яни Сербин*, *Яні Сербин* тощо). Також літера **і** помилково вжита двічі у слові *Пріліпко*. Трапляються випадки діалектного написання суфікса **-ин** у формі **-ен** (*Василишен*, *Марцинишен*).

Такі помилки наводять на думку, що при оформленні документів у паспортних столах не користуються правилами чинного Українського правопису, нехтують специфікою українських словотвірних форм антропонімів. Русифіковані форми спотворюють українські слова: українська студентка *Кисіль* у паспорті записана як *Кисель*, экс-міністр освіти фактично має русифіковане *Кремень* замість питомого українського *Кремінь*. У прізвищі *Кармазин* питоме українське *кармазин* (іменник, що означає старовинне дороге темно-червоне сукно або одяг із цього сукна; так називається й той, хто носив одяг із цієї тканини) замінено формою, побудованою за російськомовною моделлю з російським суфіксом -ін. Через незнання української лексики прізвище *Лабата* не розпізнається як прикметник і тотожна іменникова форма записується для чоловіка замість *Лабатий* (що означає те саме, що й прикметник *лапатий*: 1) з великими лапами; 2) такий великий і широкий, як лапа).

Висновок. Із проаналізованої під логічним кутом зору лише однієї мовленнєвої сфери, а саме вживання власних імен, видно, що дотримання закону тотожності не завжди можливе і вимагає подальшої серйозної роботи мовознавців, журналістів, редакторів для вибору найбільш прийнятних форм. Останнім часом щодо неслов'янських прізвищ усе частіше можна спостерігати іншомовний варіант власного імені в дужках після вживання перекладеного, як-от: Паоло Джубелліно (Paolo Giubellino), Акімаса Катаоке (Akimasa Kataoke), Ян Чжан (Yang Zhang) тощо. Можливо, такий крок є виходом зі складного становища, яке склалося при перекладі власних назв через недостатньо чітко прописані правила чи недотримання їх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зелінська Н. В. Логічна культура медіапродукту: «Риторичне запитання, яке потребує негайної відповіді» / Н. В. Зелінська // Наукові записки Української академії друкарства: наук. вид. — Серія «Соціальні комунікації». — Київ, 2015. — Вип. 1 (50). — С. 21–29.
2. Гриднева Л. М. Логічні помилки в дипломних роботах редакторів / Л. М. Гриднева // Наукові записки Інституту журналістики: наук. вид. / за ред. В. В. Різуна ; КНУ імені Тараса Шевченка. — Київ, 2014. — Квіт.–черв. — Т. 55. — С. 120–125.

3. *Англо-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки) // English-Ukrainian-English Dictionary of Scientific language (Physics and related sciences) // Укладачі Ольга Кочерга, Євген Мейнарович. — Вінниця: Нова книга, 2010 — 1390 с.*
4. *Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики // Укладачі В. Мозирський, В. Шендеровський. — Київ: Рада, 1996. — 932 с.*
5. *Тофтул М. Г. Логіка : підруч., 2-ге вид. / М. Г. Тофтул. — Київ : Академія, 2008. — 400 с.*
6. *Свинцов В. И. Логика: учебник / В. И. Свинцов. — М.: Высш. шк., 1987. — 287 с.*
7. *Сухотин А. К. Парадоксы науки / А. К. Сухотин. — М.: Молодая гвардия, 1978. — 240 с.*
8. *Білецький А. О. Про мову і мовознавство: навч. посіб. / А. О. Білецький. — Київ: АртЕк, 1996. — 222 с.*

REFERENCES

1. *Zelins'ka N. (2015), Lohichna kul'tura mediaproduktu: „Rytorychne zapytannya, yake potrebuye nehajnoyi vidpovidi” [Logical culture of media product: „A rhetorical question that needs an immediate answer”], Naukovi zapysky Ukrayins'koyi akademiyi drukarstva, Vol. 1 (50), pp. 21–29.*
2. *Hrydnyeva L. (2014), Lohichni pomylky v dyplomnyx robotax redaktoriv [Logical errors in editors' thesis], Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky, Vol. 55, pp. 120–125.*
3. *Kocherha O. & Mejnarovych, Y. (compilers) (2010), Anhlo-ukrayins'ko-anhlijs'kyj slovnyk naukovoyi movy (fyzyka ta sporidneni nauky) [English-Ukrainian-English dictionary of scientific language (physics and related sciences)], Vinnytsya, Ukraine, Nova knyha, 1390 p.*
4. *Mozys'kyj V. & Shenderov's'kyj V. (compilers) (1996), Ukrayins'ko-anhlijs'ko-nimec'ko-rosijs'kyj slovnyk fizychnoyi leksyky [Ukrainian-English-German-Russian dictionary of physical vocabulary], Kyiv, Ukraine, Rada, 932 p.*
5. *Toftul M. (2008), Lohika [Logic], Kyiv, Ukraine, Akademiya, 400 p.*
6. *Svyncov, V. (1987), Lohika [Logic], Moscow, Vysshaya shkola, USSR, 287 p.*
7. *Suhotyn A. (1978), Paradoksi nauky [Paradoxes of science], Moscow, Molodaya hvardiya, USSR, 240 p.*
8. *Bilec'kyj A. (1996), Pro movu i movoznavstvo [About language and linguistics], Kyiv, Ukraine, Artek, 222 p.*

Стаття надійшла до редакції 26.10.2017.

Received 26.10.2017.